

РОЛЬ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ДІЛОВОЇ ЛЮДИНИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стражнікова І.В.
м.Івано-Франківськ

Питання формування якостей ділової людини у молоді завжди були у центрі уваги держави й суспільства. Традиційна культура та етика поведінки ділової людини у сфері праці склалися не стихійно, а відпрацьовувалися зусиллями психологів, соціологів, педагогів, досвідчених менеджерів та інших спеціалістів. Морально-вольові якості ділової людини не є вродженими, вони формуються і розвиваються у процесі життєдіяльності. Педагогічною теорією та практикою накопичено значний позитивний досвід щодо їх формування й розвитку.

В теоріях з формування морально-вольових якостей особистості важливим чинником виступає поєднання вольових дій із суспільно прийнятою ідеологією, світоглядом, мораллю, традиціями. Формування нового смислу вольової дії пов'язане з наданням їй більш високої цінності й мети, приєднанням до її вихідної мотивації додаткового сенсу, більш значущого у моральному відношенні. Відомі вчені К. Абульханова-Славська, Ш. Амонашвілі, А. Капська та ін. підкреслюють, що мотивація вчинку, у який активно включається воля, передбачає розвиток і збагачення моральної сфери особистості, включення до неї більш високих мотивів, підвищення їх статусу в загальній ієрархії мотивів і потреб, формування здатності виділяти й оцінювати моральні аспекти власних і чужих вчинків [1; 3; 8].

Педагогічна структура процесу формування морально-вольових якостей школярів включає три основні етапи, цілі та завдання яких відображено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Основні етапи процесу формування морально-вольових якостей школярів

Етапи	Мета	Завдання
Перший	Засвоєння знань та формування умінь щодо дотримання	1. Ознайомлення з моральними нормами і правилами поведінки у суспільстві. 2. Оволодіння знаннями й уміннями щодо вольової

	моральних норм і правил поведінки у суспільстві	регуляції поведінки. 3. Оволодіння прийомами самопізнання, самоконтролю та самоаналізу взаємовідносин із оточуючою реальністю.
Другий	Формування свідомого позитивного ставлення до моральних норм і правил поведінки у суспільстві	1. Вивчення і аналіз морально-вольових якостей школярів. 2. Формування у школярів морального ідеалу. 3. Залучення до діяльності, що сприяє вияву і закріпленню позитивних моральних та вольових станів особистості.
Третій	Формування досвіду дотримання моральних норм і правил поведінки у суспільстві	1. Залучення до діяльності, що сприяє вияву і вольовому закріпленню моральних дій та вчинків. 2. Створення ситуацій протидії школярів морально негативним, н. суспільним, антигромадським явищам. 3. Оволодіння прийомами самовиховання.

На першому етапі здійснюється ознайомлення учнів з моральними нормами й правилами поведінки, оволодіння необхідним мінімумом знань про волю та характер людини, прийомами самопізнання, самоконтролю, самоаналізу взаємовідносин з оточуючою реальністю, що зумовлює правильні дії та вчинки, що, у свою чергу, сприяє формуванню моральної спрямованості вольових зусиль особистості [4; 6; 15].

На другому етапі відбувається формування об'єктивної і суб'єктивної готовності школярів до моральної та вольової регуляції психічних станів, що виникають у процесі діяльності. Основний зміст цієї роботи – формування у школярів морального ідеалу, поглибленого вивчення особистості вихованців, включення учнів у різні види діяльності, які сприяють вияву і закріпленню моральних та вольових станів особистості [1; 3; 4; 6; 7; 11; 15].

На третьому етапі у вихованців формується і закріплюється досвід дотримання моральних норм та правил поведінки у суспільстві. Досягнення мети здійснюється шляхом послідовного включення школярів у різні форми відповідальної залежності, пов'язаної з виконанням тих видів діяльності, які дозволяють практично випробовувати і закріплювати сформовані нові погляди і ставлення, позитивну поведінку і протидію негативним явищам. На цьому етапі продовжується морально-психологічна і педагогічна освіта учнів, озброєння їх прийомами самовиховання з урахуванням змін і зростання запитів та інтересів [7; 8; 12].

Аналіз психолого-педагогічних праць засвідчив, що вияви морально-вольово-

вої сфери особистості у різному шкільному віці характеризуються певними специфічними особливостями. У періодизації психічного розвитку особистості старший шкільний вік характеризується переходом від підлітковості до юнацтва. Л. Виготський, К. Гуревич, В. Зінченко, С. Янцур та ін. відзначають, що в період від 15 до 18 років необхідність життєвого і професійного самовизначення розширює коло взаєностосунків старших школярів за межі сім'ї та школи, створюючи передумови поступового переходу до самостійного життя [8; 9].

Із цими особливостями пов'язані й характерні тенденції у розвитку та становленні моральної спрямованості старшокласників. Як пише І. Зязюн, старші школярі більше уваги приділяють питанням суспільних стосунків; у регуляції власної поведінки вони розпочинають керуватись відносно стійкими, незалежними від випадкових впливів моральними поглядами, судженнями й оцінками. Автор підкреслює: “виникнення почуття власної гідності, вироблення власної думки з різних питань, що знаходить своє відображення у організації поведінки: стриманішими, більш виваженими стають вчинки” [11, 202]. І. Сасова робить висновок: “молода людина у старшому шкільному віці постійно перевіряє себе своєрідним індивідуальним моральним еталоном і корегує поведінку в залежності від результатів цієї перевірки” [18, 95].

Для старших школярів стає типовою проблема самооцінки моральних якостей особистості з точки зору конкретних життєвих цілей та прагнень. Регуляція поведінки юної особистості ґрунтується як на самооцінці, так і на прийнятих у суспільстві нормах поведінки [6; 13; 16; 17]. Проте М. Боришевський зазначає, що “для старших підлітків та юнаків моральні норми вже не є непохитними, допускається можливість порушення декотрих з них заради захисту своєї гідності або певних прав у взаєминах із ровесниками та дорослими” [6, 29]. Для подолання труднощів юнак чи дівчина можуть виявити максимум вольового зусилля, але свідомий характер регуляції цього зусилля та його моральна спрямованість безперечно набувають більшого розвитку у дорослому віці. У ці роки морально-вольові утворення набувають системного характеру і стають відносно завершеними, пов'язаними з доступною школярам самостійною апробацією їх у власній життєвій практиці. Таким чином, утворення переростають у психічні якості, що входять

до морально-вольової сфери особистості як невід'ємні структурні елементи [4; 5; 8; 18].

Отже, можна зазначити, що у старшому шкільному віці створюються сприятливі умови для формування у юнаків та дівчат морально-вольових якостей ділової людини: 1) необхідність близького життєвого самовизначення загострює інтерес старшокласників до сфери професійної праці, а звідси висуває проблему набуття якостей ділової людини; 2) вікові особливості утворюють сприятливий фізіологічний і психічний фон для формування якостей ділової людини.

На основі здійсненого психолого-педагогічного аналізу наукових праць нами виділено окремі теоретичні положення, які є, на нашу думку, важливими для вирішення проблеми формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників, а саме:

- теоретичні підходи у взаємозв'язку із розвитком вольової регуляції зумовлюють можливість формування моральної спрямованості особистості;
- структура процесу формування морально-вольових якостей включає три основні етапи: формування знань і уявлень про суспільно-моральні норми й принципи поведінки, умінь вольової регуляції морально виваженої поведінки; формування переконань щодо необхідності дотримання суспільно-моральних норм і принципів у поведінці та вчинках, значущості вольової регуляції у цьому процесі; досвіду дотримання суспільно-моральних норм і правил у поведінці та вчинках;
- ціннісно-орієнтаційні ставлення школярів до моральних норм і принципів, до можливостей їх вольового дотримання шляхом оцінки та самооцінки, аналізу та самоаналізу життєвих ситуацій, обставин, явищ за умов морально-емоційного насичення педагогічних впливів;
- спеціально організована діяльність із цілеспрямованими педагогічними ситуаціями, що потребують вольового дотримання моральних норм та принципів;
- поєднання виховання із самовихованням школярів.

Розвиток наведених теоретичних положень знайшов відображення у педагогічній практиці загальноосвітніх шкіл. Наприклад, у роботі на базі освітніх закладів Київської та Чернігівської областей обґрунтовано організаційно-зміс-

товну модель процесу формування готовності старшокласників до вибору професій підприємницької діяльності. У навчально-виховному процесі використовувалися змістовні модулі: “Шлях до підприємливості”, “Основи ринкової економіки”, “Підприємець”, “Вибір професії”, де передбачено вивчення школярами якостей ділової людини; практикувалася робота над особистим планом розвитку, елементи самостійної підприємницької діяльності, вправи із самоаналізу та саморегуляції своїх психічних станів, індивідуальні консультації психолога тощо.

Досвід економічного виховання юнаків та дівчат м. Новограда-Волинського Житомирської області викладено у дослідженнях В. Загрівого. На базі міського центру соціальних служб для молоді було впроваджено курс “Правові засади організації підприємницької діяльності” для учнів 10-11 класів, з метою надання випускникам змоги реально оцінювати свої можливості проводились систематичні тестування. Школярі працювали у ремонтних бригадах, проходили виробничу практику у торговельних підприємствах, магазинах, кондитерському цеху. Досвід підприємницької діяльності старшокласники набували також у 25 профільних об’єднаннях та гуртках міського Палацу шкільної молоді [10].

Результати навчально-виховної діяльності Донецького бізнес-ліцею узагальнено Д. Алфімовим. Набуття старшокласниками уявлень про сучасний бізнес та його організацію забезпечувалось діловими іграми “Створення малого підприємства”, “Фондова біржа”, “Як заробити собі на життя”, “Бюджет родини”, “Адвокат”, зустрічами із відомими бізнесменами, фінансистами, підприємцями, екскурсіями до наукових установ, фірм, банків тощо. Завдання з морального виховання майбутніх бізнесменів допомагав розв’язувати ліцейський етичний театр. У ліцеї також працювала громадська організація “Молодіжна економічна ініціатива”, кожен її член виконував завдання щодо поширення економічних та правових знань серед населення й шкільної молоді Донецька [2].

Для вивчення проблеми формування у старшокласників якостей ділової людини вважаємо цікавим педагогічний досвід Львівської приватної “Школи бізнесу-777”. Для учнів було запропоновано факультативний курс “Людина і ринок”, розроблений С. Ільїним. Школярі оволодівали правовими та морально-етичними нормами ринкових відносин, вчилися планувати та організовувати

свою діяльність. При вивченні способів задоволення потреб людини використовувались завдання, пов'язані з аналізом випадків злочинства, бандитизму, шахрайства, збитків, яких зазнають люди від них; порушувались питання морального задоволення людини внаслідок добре виконаної роботи. З метою виховання практичності використовувався аналіз реальних можливостей задоволення потреб і бажань в умовах сьогодення; проводились ділові ігри, практичні роботи, екскурсії на підприємства, зустрічі з діловими людьми [12].

Теоретичні й практичні аспекти формування у старшокласників окремих морально-вольових якостей ділової людини представлено результатами фрагментарної навчально-виховної роботи. Це, насамперед, дослідження В. Кременя, присвячені розвиткові раціональності як діяльнісного феномену школярів. Формування в учнів оцінювальних якостей розглядається у поєднанні з набуттям аналітико-синтетичних умінь, зокрема молода людина повинна не тільки знати критерії аналізу та оцінювання конкретного виду діяльності, а й добирати їх для заданої ситуації. Із цією метою пропонуються операції аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, абстрагування, узагальнення, класифікації, систематизації тощо. У ході поступового оволодіння учнями аналітико-синтетичними вміннями та навичками у дії вводяться "вікна" самостійних рішень, корегувань та гіпотетичних пропозицій. Зона самостійних дій вихованців може змінюватись залежно від рівня оволодіння основами логічних операцій [14]. Ці завдання вирішуються разом із вихованням бережливості, дисциплінованості, працелюбства. Із виховних засобів досить важко виокремити ті, що стосуються безпосередньо практичності. На жаль, у закладах освіти сьогодні майже не використовуються можливості інших освітніх дисциплін для формування зазначеної якості в юнаків та дівчат.

Отже, вивчення практики формування у школярів морально-вольових якостей ділової людини свідчить про існування певного позитивного досвіду розв'язання даної проблеми. Значний арсенал формуючих засобів стосується економічної освіти та виховання, трудової підготовки учнів. Спеціалістами запропоновано цікаві шляхи реалізації окремих аспектів формування відповідальності, організованості та практичності. Проте слід відзначити існуючі суттєві недоліки, що, на наш погляд, значно знижують ефективність педагогічної роботи у зада-

ному напрямі:

- запропоновані комплексні педагогічні системи спрямовані на формування широкого спектру якостей ділової людини; з них неможливо виділити засоби формування саме відповідальності, організованості або практичності;

- у педагогічній практиці формування окремих морально-вольових якостей: відповідальності, організованості, практичності здійснюється не взаємопов'язаними засобами, звертає увагу недостатнє морально-емоційне насичення педагогічних засобів;

- перевага надається інтелектуальним умінням та прийомам вольової регуляції.

Література та джерела

- 1.Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 231 с.
- 2.Алфімов Д. Бізнес – лицей – інноваційна освітня система // Рідна школа. – 2000. – № 5. – С. 12-14.
- 3.Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск: Изд-во Университетское, 1990. – 560 с.
- 4.Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
- 5.Білоусова В.О. і ін. Вивчення рівня вихованості підлітків // Білоусова В.О. і ін. Виховання культури поведінки учнів. – К.: ІЗМН, 1986. – С. 15-27.
- 6.Боришевський М.Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості: понятійний апарат. – К.: ІП АПН України, 1993. – 24 с.
- 7.Ващенко Г.Ф. Виховання волі і характеру: Підручник для педагогів. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
- 8.Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 380 с.
- 9.Гуревич К.М. Воспитание воли в процессе производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1966. – 64 с.
- 10.Загрий В.І. Економічне виховання школярів // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 34-36.
- 11.Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
- 12.Ільїн С. Людина і ринок. Програма факультативного курсу для учнів 5-8 класів середньої загальноосвітньої школи // Географія та основи економіки в школі. – 1998. – № 4. – С. 21-27.
- 13.Кауфман Х.Р. Тактика успеха в бизнесе и науке: творчество, деньги, слава / Пер. с англ. – М.: Интеллект, 1993. – 157 с.
- 14.Кремень В.Г. Раціональність як діяльнісний феномен школяра // Учитель. – 1999. – № 11-12. – С. 46-51.
- 15.Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. школа, 1990. – 336 с.
- 16.Оржеховська В.М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25-32.
- 17.Орієнтація школярів на педагогічні професії: Методичні рекомендації для педагогічних працівників / Укл. О.М. Пехота, М.П. Тименко. – К., 1992. – 40 с.
- 18.Сасова И.А. Оценка социально-экономической подготовки школьников // Школа и производство. – 1998. – № 4. – С. 90-95.

В статтє рассмотрена роль учебно-воспитательного процесса школы в

формировании морально-волевых качеств делового человека у старшеклассников; теория и практика многопланового опыта, который можно использовать для решения проблем формирования рациональности, расширения и систематизации знаний в конкретной области трудовой деятельности, морального воспитания будущих бизнесменов и т.д.

In the article the role of school-educational process of school is considered in forming of moral-volitional qualities of business man for senior pupils; theory and practice of manyplanned experience, which can be used for the decision of problems of forming of rationality, expansion and systematization of knowledges in the concrete region of labour activity, moral education of future businessmen and etc.